

O‘ZBEK MUSIQA AMALIYOTIDA DOIRA CHOLG‘USINING AHAMIYATI**Islomov Dilmurod Muxutovich***O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist,**O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti “Cholg‘u ijrochiligi va musiqa nazariyasi” kafedrası professori*

Annotatsiya: *O‘zbek milliy musiqa madaniyatida urma zarbli cholg‘ular, xususan, doira cholg‘usi o‘ziga xos o‘ringa ega. Doirachi ijro etgan birgina usulidan musiqiy asarning tempi, ritmi ma’lum bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida doira ijrochisiga katta mas’uliyat yuklaydi.*

Ushbu maqolada: *doira cholg‘usining milliy san’atimiz hamda xalqimiz madaniy hayotidagi ahamiyati, mazkur cholg‘u bilan bog‘liq tarixiy ma’lumotlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Doira san’ati, milliy musiqa, tarixiy miniatyuralar, ijrochilik uslublari, ustoz doirachilar, musiqiy meros.*

Doira xalqimizning ma’naviy boyligi, xalq ijodida asrlar osha shakllanib, rivojlanib kelgan, maqomlarda asosiy negiz lad va usul vazifasini bajaradi. O‘rta asrlar kitob bezaklarida (miniatyuralarida) turli cholg‘ularda ijro etayotgan sozandalarga jo‘r bo‘lib ijro qilayotgan doirachilarni ko‘rishimiz mumkin.

Doira – aniq tovush balandligiga ega bo‘lmagan urma zarbli cholg‘ulardan biridir. Doiraning gardishi asosan, tut, o‘rik, yong‘oq, tok daraxtlarining yog‘ochidan aylana shaklida yoki bo‘laklarga bo‘lib tayyorlanadi. Hozirgi kunda akatsiya, klyon daraxtlaridan ham xomashyo sifatida foydalanilmoqda. Doira gardishning diametri avvallari 39 sm. dan, 42 sm. gacha kattalikda yasalgan bo‘lsa, hozirda esa uning diametri 36-38 sm. ni tashkil etadi. Uning bir tomoniga teri qoplanadi. Gardishning teriga tutashgan ichki tomoni tovushni bo‘g‘masligi uchun biroz yo‘nilgan bo‘lishi lozim. Doira cholg‘usi uchun asosan, buzoq, tuya, toychoq terilaridan foydalaniladi. Bunda avvaldan ishlov berilgan va ivitilgan teri gardishga maxsus yelim (sirach) yordamida yopishtiriladi. Doira gardishning ichki tomoniga 50 tadan 75 tagacha maxsus metall halqachalar (shing‘iroqlar) o‘rnatiladi. Cholg‘u silkitib ijro qilinganda ushbu halqachalar yoqimli tovush hosil qiladi. Doirani quruq joyda saqlash tavsiya etiladi. Sababi, unga qoplangan teri namlik ta’sirida bo‘shashib, o‘zining jarangdor tovushini yo‘qotadi. Bu holatda, doirani oftobda, olovda yoki maxsus prajektorlarda ehtiyotkorlik bilan toblab, quritish zarur. Doira cholg‘usi qadimdan xalqimizning madaniy xayoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Tarixga nazar tashlasak, xoh u harbiy yurishlar bo‘lsin, xoh xonlar saroyidagi bazmlar, to‘y-tomoshalar, bayramlar, turli tantana va marosimlar bo‘lsin, ularning hech biri doira ishtirokisiz o‘tmagan. Bu davrlarda doiraning asosiy vazifasi raqsga melodik cholg‘ular va ovozga jo‘r bo‘lishdan iborat bo‘lgan. Odatda ansambllarda bir yoki bir necha doirachilar qatnashishgan.

Markaziy Osiyo hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida olingan malumotlarga qaraganda, islom davridan oldingi zamonlarda doiraga asosan ayollar joʻr boʻlgan.

Ularning doira usullariga mos qoʻshiq aytish va raqsga tushishi oʻsha davrlarda shakllanib, asrlar osha rivojlanib, takomillashib kelmoqda.

Bugungi kunda ham Samarqand, Fargʻona, Buxoro, Namangan va boshqa bir qator viloyatlarda doiraga joʻr boʻlib qoʻshiq aytadigan, raqsga tushadigan ayollardan iborat xalq dastalarini uchratish mumkin.

Joʻrnavor va yakka zarbli soz sifatida ommalashgan doira oʻzining rivojlanib kelayotgan milliy ohanglarga boy zarb va usullari bilan xalqning hurmat-eʼtiborini qozongan.

Maʼlumki doira va barcha zarbli cholgʻular ijrochiligi vujudga kelishi va ravnaqi jarayonida Markaziy Osiyo miqyosida har bir vohada oʻziga xos mahalliy ijrochilik uslublari shakllangan. Mazkur uslublarda har bir vohaning oʻziga xos xususiyatlari, ahamiyatga molik tomonlari hamon oʻz mohiyatini saqlab kelmoqda. Bularga Xorazm doira ijrochiligi, Buxoro-Samarqand, Fargʻona vodiysi hamda Toshkent doira ijrochiligini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Musiqaga oid manbalardan maʼlum boʻlishicha, qadimdan barcha vohalar musiqiy dastalarining ijro faoliyatida doira doim ishtirok etgan. Odatda bir doirada chalish keng ommalashgan, lekin ayrim hollarda ikki, uch doira ham chalinganligi maʼlum. Biroq, barcha maʼlumotlarda birdek, doira yakkanavozligi toʻgʻrisida soʻz yuritilmagan. Ushbu holat XX asrning dastlabki yillariga ham taalluqlidir. Ammo, doira cholgʻusining butun ijroviy xususiyatlari yakkanavozlik, raqsga joʻr boʻlish jarayonida toʻla namoyon boʻladi.

Doira cholgʻusida yakka ijrochilik rivojlanishida raqs sanʼatining taʼsiri katta boʻlganligini eʼtirof etish lozim. Mazkur jarayon raqslarga xos harakat, lutf, joziba, imo-ishoralar kabi xalqimizning oʻziga xos goʻzal anʼanalarini doira usullarida toʻla ifodalash bilan bogʻliqdir. Shu bilan birga, bu holat xilma-xil, rang-barang usullar majmuasini tuzish va ularni mohirona chalish bilan chegaralanib qolmay, balki milliy raqs sanʼati sirlarini ham tushuntirish, tinglovchilariga yetkazib berish, yurakdan his etishni talab qiladi.

Ohang va vazn jihatdan tarkib topgan xilma-xil murakkab raqslar majmuasida bir usuldan ikkinchi usulga oʻtishning tabiiy va mantiqiy asoslangan yoʻlini topish doira ijrochisining mahoratiga bevosita bogʻliqdir. Bundan tashqari, yangi-yangi raqslarni (doira joʻrligida) yaratish, ularni oʻzlashtirish kabi bir qator tadbirlarda doirachi gʻoyat muhim rol oʻynaydi. Zero raqsni erkin rivojlantirishning asosiy mezonlaridan biri usullar majmuasidir. Buning isbotini biz atoqli sozanda, baletmeyster Usta Olim Komilov va taniqli raqqosa Tamaraxonim doira raqslarini ilk bora ijro etib, ulkan olqishlarga sazovor boʻlganliklarida koʻramiz.

Usta Olim Komilovning boy merosi avlodlar uchun katta maktab vazifasini o'tamoqda. Mashhur doirachilar To'ychi Inog'omov, G'ofur Azimov, Raxim Isaxo'jayev, Anver Barayev, Dadaxo'ja Sottixo'jayevlar ustaning an'alarini davom ettirganlar.

Ularning yetuk shogirdlari ham o'z navbatida bugungi kunda yangi avlodga doira chalish sirlarini o'rgatish bilan bir qatorda ularni yuksak saviyali, nafosatli qilib tarbiyalash, dunyoqarashini boyitishda xizmat qilishmoqda. O'quvchi-yoshlarni milliy xalq san'atidan bilim olishlari uchun Respublikamiz tuman, shaharlaridagi maktablar, ijodiyot markazlarida doira to'garaklari tashkil etilgan.

Doira to'garaklariga o'quvchilarni qabul qilish ishiga alohida e'tiborni qaratish lozim. Musiqaviy xotira, eshitish va qaytarish, usul eshitish qobiliyati mustahkam o'quvchilar to'garakka jalb etiladilar. Mashg'ulotning birinchi kunidan boshlab, har bir o'quvchi o'zining shaxsiy doirasiga ega bo'lishi shart.

Doira musiqasi ilgari nota yozuviga ega bo'lmagan, shu sababli og'zaki ravishda avlodlardan-avlodlarga o'tib kelgan.

Bugungi kunda o'zbek an'anaviy musiqasiga e'tibor yanada kuchaydi. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar va marosimlarning tiklanishi musiqa sohasida ancha o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Qadimiy milliy musiqamizdagi boy badiiy tasviriy vositalar bilan bir qatorda, yangi janr va turlarini o'zlashtirish natijasida o'zbek musiqa san'ati yana ham yuksak darajaga ko'tarildi. Shu boisdan respublika miqyosida ko'plab ko'rik-tanlovlar tashkil qilinmoqda. Bu esa yosh ijrochilarning o'z san'atlarini namoyish etishlarida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akbarov I. "Doiraning zarblari" O'zbekcha usullar to'plami – Toshkent, 1952 y.
2. Islomov D. "Maxsus cholg'u" – Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2015 y.
3. Islomov D. "Doira san'ati darg'alari" – Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2019 y.
4. Islomov D. "Moziydan sado" – Toshkent: "Ekstremum press" nashriyoti, 2015 y.
5. Vizgo T.S. "Музыкальные инструменты Среднее Азии" – Moskva, 1980
6. Qobilqoriyev Q. "Doira cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rni" Magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent: 2020-y. 116 b.
7. Ugli K. K. B. "Development of performance skills of future music teachers using percussion instruments" //European International Journal of Pedagogics. – 2023. – T. 3. – №. 06. – С. 53-56.
8. Qobilqoriyev Q. "Doira ijrochiligi rivojida ta'lim bosqichlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash". Central Asian Research Journal for Interdisciplinary, 2022.
9. Кобилкориев К. Musiqiy ta'lim jarayonida doira ijrochiligini rivojlantirish //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 2/S. – С. 447-451.

8. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF PREPARING BOYS FOR FAMILY RELATIONSHIPS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. 湖南大学学报 (自然科学版), 48(8).

8. Aripov, S. O. (2020). SOCIO-PSYCHOLOGICAL ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE FAMILY IN PREPARING CHILDREN. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 311-313).

9. Olimovich, A. S. (2023). The Role of Parents in the Formation of Young People and the Imagination of the Family. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(4), 4-8.

10. Арипов, Ш. О. (2022). Ёшларни оилага тайёрлашда оилада эр ва хотиннинг айрим мажбурият ва бурчларини қонуний жиҳатдан тушунтириш. Academic research in educational sciences, 3(1), 68-75.

11. Olimovich, A. S. (2023). DINIY VA DUNYOVIY BILIMLAR ASOSIDA AJRIM SABABLARINI YOSHLARNI OILAGA TAYORLASHDA YETKAZIB BERISH. IJODKOR O'QITUVCHI, 3(26), 335-338.

12. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2023, June). Language and computer in the development of communicative competence of school children. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.